

İKİ KENTİ BİRLEŞTİREN KADİM MİRAS...*

İstanbul'dan Paris'e kahve ve kahvehane kültürü...

*Yrd. Doç. Dr.Cenk Güray

Atılım Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi

“Kahve kültürü” insanlık için sosyal hayatın tarihini şekillendiren önemli etkenlerden biri olarak göze çarpmaktadır. “Kahve” her ne kadar bir içecek olarak değişik kültürlere göre farklılıklar içeren bir “tadı” yansıtısa da, bu geniş tat yelpazesi aynı zamanda “sohbet” aracılığıyla insanlar arası ilişkileri güçlendiren kültürler üstü ortak bir zemini de çağrıştırmaktadır. Kahve kültürünün doğal uzantısı olan “kahvehaneler” ise bu ortak zemin üzerinde oluşan ve özel renkleri ile kentlerin özgün işitsel, görsel dokusunu oluşturmada önemli bir yer tutan yaşam alanlarını simgelemektedir.

Kahve'nin tarihçesi

Kahve kültürünün yayılması incelenince doğu'dan batı'ya doğru giden bir hattın göz önüne alınması gerekmektedir. Ortaçağ döneminde içenlere dayanıklılık ve zindelik verdiği düşünülen bu içecek bazı Hıristiyan ve İslam tarikatlarında ayinlerdeki sürekliliği sağlamak adına kullanılmaktaydı. Eldeki bilgilere göre kahvenin ilk vatanının Afrika kıtası olduğu düşünülmektedir; ismine de kaynaklık ettiği düşünülen Etiyopya'nın Kaffa şehrinden gelen tohumlar Ortaçağ sonlarında Güney Etiyopya'dan Yemen'e, oradan da Mekke ve Medine'ye geçmiştir. İslam dünyası için merkez teşkil eden bu şehirleri Hac mevsiminde ziyaret eden değişik Müslüman topluluklar da kahveyi kendi topraklarına taşımışlardır. Osmanlı kültürünün kahve ile buluşmasının Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği dönemlere (1516) dayandığı düşünülmektedir. İstanbul'da kahveye ilk kez 1517 yılında rastlanır ve buradan ordu aracılığıyla kuzeye ve batıya yayılmaya başlar. Kahvenin yaygınlaşması ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) olmuş, saraydan başlayan bu alışkanlık yavaş yavaş halk içinde yerleşmiş ve İstanbul kahve kültürünün önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. İstanbul'a gelen seyyahlar tarafından tanınan kahve, onların ve bazı Türk gezginlerin eliyle XVII. Yüzyılın ilk yarısında Venedik, Marsilya ve Londra'ya ulaştırılmıştır. XVII. Yüzyılın sonlarında

Osmanlı elçisi Nüktedan Süleyman Ağa aracılığıyla Paris'te tanınmaya başlayan kahve, aynı dönemde yine Osmanlı elçisi Kara Mehmet Paşa'nın etkisiyle Viyana'da da yaygınlaşmaya başlamıştır. XVII. Yüzyılın sonlarına doğru kahve artık Hollanda ve Almanya'da dâhil olmak üzere Avrupa kıtasının büyük bir kısmında tanınmaktadır. İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya ve Portekiz kolonileri ve ticaret ağları aracılığıyla kahvenin tüm coğrafyalarda yaygınlaşmasında öncülük yapmışlardır. XVIII. Yüzyılda artık bir dünya içeceği haline gelen kahve, XIX. yüzyılın ortalarında ise dünya ticaretini yönlendiren en önemli ürünler arasında yerini almıştır.

Doğu'dan ve Batı'ya ödünç bir miras: Kahvehaneler

Kahve kültürünün yaşandığı özel sosyal mekânların adı olan kahvehaneler XVI. Yüzyılda önce Arabistan, İran ve Anadolu'da yaygınlaşmış, XVII. Yüzyıldan itibaren ise neredeyse bir moda haline Avrupa'da çoğalmaya başlamıştır. Böylelikle bu mekânlar kahve kültürüne dair bir aktarımın yanında doğu'nun zaman algısını Batı'ya taşımak konusunda bir işlev de yüklenmişlerdir. Saatler arasında sıkışmamış, daha esnek bir özellik taşıyan, kalıplaşmış programları uygulamak yerine düşünsel olgunlaşmaya yönelik serbest bir hareket planını ortaya döken bir zaman kavramı aslında doğu'ya yönelik geleneksel hayat algısını da simgelemektedir. Bu anlayışın billurlaştığı yerler olan kahvehaneler bu sohbet ve insan ilişkisi temelli mirası, Batı kültürüne yansıtan devinimi de içlerinde barındırmaktadır. Batı için, perde arkasında bu felsefi temeli taşıyan “mistik doğu'nun” en önemli simgelerinden biri olan kahvehaneler, her kültürde kendi geleneğini yaratmış ve hatta süreç içinde “modern batı'nın” da simgesi haline gelmiştir. Sosyal değişimlerin açık yansımalarını içerdikleri zengin kültür mirası ile aktarma gücüne sahip kahvehaneler bu yönleriyle toplumların değişik dönemlerdeki gelenekleri, kültürel tercihleri ile ilgili değerli bilgileri hafızalarında saklamaktadır. Hatta insanlardan dolayı içlerinde barındırdıkları sanat, politika, ticaret gibi unsurlar aracılığıyla “halkın otoritesini”, “yaşamsal önceliklerini ” ve “gizli gücünü” yansıtan bu ortamlar doğal olarak her dönem sosyal dönüşümlerin de öncül işaretlerini içlerinde biriktirmiştir. Bu yüzden şehirlerin kahvehanelerinin tarihi aynı zamanlarda şehirlerin

sosyal tarihlerinin de önemli parçalarıdır. İşte Paris ve İstanbul kahvehanelerinin tarihsel keşişimi esasında bu düzlemde başlamaktadır.

İstanbul'dan Paris'e kahve ve kahvehaneler

*“Filozofun biri üstelik en büyüklerindendi,
Demişti ki: Kahvenin en iyi tarafı,
Her duruma ve günün her saatine uymasındır.
Hakikatli bir söz. Bir bilgenin sözü !”¹*

Eldeki belgelere göre İstanbul'daki ilk kahvehane Tahtakale'de (1553-1554) Halepli Hakem ile Şamlı Şems tarafından açılmıştır. İbadethane ve işyerleri dışında yeni bir ortak yaşam alanı olarak öne çıkan kahvehaneler bu yönleriyle büyük rağbet görmüş ve kısa sürede yaygınlaşmıştır. Sedir ve kerevetler üzerinde oturularak sohbet edilen, meddah, karagöz gösterileri ile müzikal sunumların dinlenebildiği bu mekânlar, söz konusu geleneksel kültür üretimlerinin aktarılmasında da o dönemden beri ayrıcalıklı bir işlev yüklenmiştir. Günümüze kadar ulaşan tarihi gelenek içinde kahvenin hazırlanması ve sunulmasında neredeyse “törenselleşmiş” denebilecek bir yöntem izlenmektedir. Çiğ ve çekirdek kahve önce kahve tavalarında kavrulmakta, buradan kahve soğutuculara aktarılmakta, soğuduktan sonra değirmende öğütülerek toz haline getirilip kahve kutularında saklanmaktadır. Kahve pişirmede güğüm veya cezve kullanılmakta ve telve dibe çöktükten sonra suyu, altın veya gümüşten fincan zarfları içindeki kulpsuz porselen fincanlara konularak ikram edilmektedir. Avrupa'daki diğer kahve pişirme gelenekleri ile yer yer benzerlikler taşıyan bu yöntem genel hatlarıyla günümüz Türkiye'sinde de kahve hazırlanması için kullanılmaktadır.

İstanbul tarihindeki kahvehaneler müdavimlerinin ait oldukları sosyal çevre, iş kolu ve ilgi alanlarına göre sınıflanmaktadır. Bu kahvehanelerin aldıkları “mahalle kahveleri, esnaf kahveleri, yeniçeri kahveleri, tulumbacı kahveleri, aşık kahveleri, semai kahveleri,

---

¹ Theodor Fontane

meddah kahveleri, esrarkeş kahveleri” gibi isimler kahvehane kültürünün altında yatan kültürel çeşitliliği adeta belgelemektedir. Doğudaki farklı zaman ve hayat algısının sonucu olarak “kahvehane kültürü” içinde hissedilen “tasavvufi simgeler”, Yeniçeri’lerin kendini ifade ettiği dini yapılanma olan Bektaşılık’in de yoğun etkisiyle Yeniçeri kahvehanelerinden tüm kahvehanelere yayılmıştır. Kahvehanelerin iç tasarımlarında kullanılan yazılar ve icrası tercih edilen müzikal ürünlerin içerikleri böylesi bir etkiyi ayırt edilebilir hale getirmektedir. İstanbul kahvehanelerinde özellikle XIX. Yüzyılda sıklıkla icra edilen Aşık Dertli’nin meşhur koşması bu ürünlere bir örnek olarak verilebilir:

“

Haraba kul olduk bezm-i âlemde

Dünyada olsak da olmasak da bir

Düşdük çare nedir dame âlemde

Azâd olsak da bir olmasak da bir

”

Kahvehane kültüründe böylesi bir düşünsel temelin üzerinde yapılanan felsefi zeminin etkisi sonraki dönemlerde hissedilmiştir. Yeni düşüncelerin ortaya çıkabileceği böylesi bir serbest tartışma zemini dönem dönem toplumun değişimi arzulayan yönünü de desteklemiştir. Osmanlı’da hemen her konuda hâkim düşüncenin sorgulanabildiği ortamlar olan kahvehaneler bu özellikleri dolayısıyla hem politik yönden muhalif örgütlenmeleri içinde barındırabilmiş hem de sanat özellikle müzik ve edebiyat içindeki yeni açılımlara ev sahipliği yapabilmiştir. Bu mekânlar genç sanatçılar için geleneksel eğitim sistemi içinde ulaşılanın zor olduğu uzmanların görüşlerinden faydalanılacak, sohbetlerine ortak olunacak, yeni fikirlerin olgunlaşmasına şahit olunabilecek eğitim ortamları olarak görev yapmış ve geleneksel sanatların aktarımına bu yönleriyle de hizmet etmişlerdir. Kahvehaneler Neyzen Tevfik, Tanburacı Osman Pehlivan gibi pek çok tarihi müzik adamını herkes için ulaşılır hale getiren mekânlar olmuşlardır.

Taşıdıkları ve aktardıkları kültürel değer açısından bakınca kahvehanelerin Paris’deki işlevi İstanbul’dakinden farklı değildir. Aslında sadece Fransa’da değil Hollanda ve İngiltere’de de halka açık bir kurum olan kahvehanelerin burjuvazinin oluşum sürecini ve

aristokrasi ile ruhbanlar sınıfından bağımsızlaşmasını büyük ölçüde desteklediği görülmektedir. Kahve ile ilk kez Osmanlı'lar aracılığıyla tanışan Paris'in ilk kahvehanesi, St. Germain yakınlarında 1672 yılında, Pascal isimli bir Osmanlı Ermenisi tarafından açılmıştır. İlerleyen yıllarda yaygınlaşan kahvehaneler üretken bir kültür ve tartışma ortamını bünyelerinde ortaya çıkarmış, Fransa'nın en önemli filozof ve edebiyatçıların dünya kültürünü etkileyen görüş ve ürünlerinin ortaya çıkmasında öncül bir rol üstlenmişlerdir. Bu öncül rol pek çok dünya devleti gibi Osmanlı'yı da etkilemiştir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde Fransa ile kültürel etkileşimin artması ve Paris'in örnek alınan bir sanat ve kültür şehri olarak önem kazanması, Türk fikir adamları ve sanatçıları için bu kenti ve kahvehanelerini sanat ile siyasetteki son gelişmelerin teşhis edilebileceği cazibe merkezleri haline getirmiştir. Dolayısıyla, Fransa için XVII. Yüzyıldan itibaren "mistik" bir cazibe merkezi olan İstanbul'dan kahvehaneler aracılığıyla Paris'e taşınan kültür yaklaşık 200 sene sonra bu defa Osmanlı içim "modern" bir cazibe merkezi olan Paris'ten İstanbul'a aktarılmıştır. Yıllarca İstanbul'da yaşamış Fransız yazar Pierre Loti (1850-1923) ise mistizm ve modernizm rüzgârlarıyla iki yöne salınan İstanbul'u bu ikilemler arasında derinlikle teşhis etme şansı bulmuş bir düşünür olarak iki kültürün ortaklığı adına son derece yüksek bir değer taşımaktadır. Adının verildiği Eyüp'teki bir kahvehane adeta bu kırılğan düşünüre adanan alçakgönüllü bir saygı anıtı gibidir. Öte yandan aralarında Ahmet Haşim, Cenap Şahabettin, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Atilla İlhan, Nedim Gürsel, Enis Batur gibi edebiyatçılar, Abidin Dino, Komet gibi ressamalar, Cemal Reşit Rey gibi müzisyenlerin bulunduğu pek çok isim de adeta İstanbul ve Paris kahvehanelerinin tarihi ortaklığının Türk Sanatı'na düşen yansımalarını günümüze taşımaktadır. Bu yüzden kahvehaneler bu iki kadim şehrin, birbirlerine dair hatıralarını saklayan en eski sırdaşlar olarak göze çarpmaktadır:

"Alphonse Karr der ki:"Şairler taşrada doğar, Paris'te ölürler". Şairler böyle olüyorlardı fakat Paris'in şiirini bir defa idrak etmiş olanlar da artık ondan ayrılamıyorlar; talebe gençlik aleminden çıkmamak için tahsilini uzatır, imtihanlarını

geciktirir, mahsus yerinde sayardı. Tahsilini bitirenlerin gözleri dolar, içlerini üzüntünün en fecisi sarar, hayata veda eder gibi Paris'i terk ederlerdi”²

“İnsanı bulan daima kalır, Loti bunlardan biridir.”³

İstanbul kahvehaneleri ve müzik

Topluma ait ortak kültürel kimliğin en önemli parçalarından biri olan geleneksel müzikler, kahvehaneler aracılığıyla İstanbul’un kent kimliği oluşumunun da önemli bir unsuru haline gelmişlerdir. Bu noktada bazı kahvehane türleri ve içerdikleri geleneksel sanat ürünleri diğerlerine oranla öne çıkmaktadır. Örneğin, İstanbul’un çok katmanlı müzik kültürünün, Anadolu’dan İstanbul’u ziyaret eden “aşıkların” getirdiği yöresel etkilerle sürekli beslenebileceği bir zemini oluşturabilme özellikleri “aşık kahvelerini” İstanbul’daki müziğin ana damarlarından biri haline getirmiştir. XX. Yüzyılın başlarına kadar gücünü kaybetmeden yaşayan “aşık kahvehaneleri”, çeşitli müzik geleneklerinin ortaklaşa paylaşıldığı, Bayburtlu Zihni, Erzurumlu Emrah, Seyrani, Gevheri, Dertli gibi Anadolu aşıklarının destan, mani, koşmaları ile Enderunlu Vasıf gibi Divan şairlerinin şiirleri ve bunlardan bestelenmiş eserlerin doğal bir birliktelikle beraber sunulduğu mekanlar olarak ortak toplumsal kültüre hizmet etmiştir. Tanburi Cemil Bey gibi Anadolu’daki geleneksel müzik kültürünün seyrini değiştiren bir ustanın bu kültürü bütüncül bir şekilde tanıyabilmek için yararlandığı ana kaynağın aşık kahvehaneleri olması, bu mekanların müzik aktarımı adına önemini daha da açık şekilde betimleyecektir. Bu aktarımın gücü öylesinde fazladır ki, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru benzer “kahvehaneler” “Amane kahvesi” adıyla Yunanistan’da da hızla ortaya çıkmaya başlamış ve özellikle 1923 mübadelesi sonrası bu mekânlar mübadillerin Anadolu’ya dair hatıralarını taşıyan “Rebetiko” müziğinin tohumlarını olgunlaştırmıştır.

“

Kentin hamamında bir harem yüzer,

Araplar nöbet tutar, götürürler herkesi Ali Paşa’ya⁴

---

² Aziz İstanbul, Yahya Kemal Beyatlı

³ Pierre Loti’ye dair, Edebiyat Üzerine Makaleler, Abdülhak Şinasi Hisar.

⁴ Çiftetelli, Artemis, 1935.

“

Yüzlerce yıldır adeta topluma tutulan bir ayna işlevi gören gölge oyunu “Karagöz’ün” en önemli sergilenme merkezlerinden biri de değişik türdeki kahvehanelerdir. Hem gerçek dünyada hem de şimdiki zamanda hareket eden tipleri ve masallardan ziyade gerçek hayata ait sıradan insanlardan oluşan başrol oyuncularını ile Osmanlı-Türk edebiyatında özel bir yeri olan Karagöz, doğal olarak bu sıradan insanların yaşamına eşlik eden müzik geleneğini de zaman içinde aktarmaktadır. Kahvehanelerde sunulan sosyal ortam sadece Karagöz’ün değil, meddah ve diğer geleneksel tiyatro ürünlerinin yanlarında taşıdıkları müzik kültürlerinin aktarılmasında da çok önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden Bektaşî Nefesleri, kanto, kasap havası, sirto, türkü gibi pek çok geleneksel müzik türünün aktarımında bu geleneksel tiyatro ürünlerinin sergilendiği kahvehanelerin ciddi bir payı olduğu söylenebilir.

Özellikle müzikle ilgili incelenmesi gereken özel bir tür olan semai kahvehaneleri veya çalgılı kahvehaneler yukarıda bahsedilen tüm müzikal ürünlerden örneklerin icra edildiği mekânlar olarak dikkat çekmektedir. XIX. Yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan bu tür kahvehaneler sadece Ramazan ayı boyunca açık tutulmakta ve dış mimarisinden, iç mekân tasarımına, sunulan müzik icralarından, sergilenen dans ve tiyatro gösterilerine kadar büyük bir çeşitlilik ve özeni yansıtmaktadır. İlk dönemlerinde halk ozanlarının sunumları, fasıl icraları, meddah, karagöz gösterileri ve “muamma” çözümleri ile renklenmiş bu mekânlar, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Batı müziği örneklerinin sunulmaya başlanmasıyla adeta müzik kültüründeki yoğun değişimin habercisi olmuşlardır. İstanbul’un kültür ve eğlence yaşamını yaklaşık bir yüzyıl boyunca renklendiren bu kahvehaneler 1914 yılı itibarıyla tarihe karışmışlar ve içinde barındırdıkları gelenekleri az da olsa kalan diğer kahvehane türlerine miras bırakmışlardır.

1.6 Paris kahveleri ve müzik

Paris kahveleri de aynı Osmanlı kahveleri gibi halkın müziğinin gelenek içinde yaşayan, aktararak değişen, değişirken aktarılan kısmını yansıtmaktadır. Müzik üzerinde

özelleşmiş “kafe şantan” ismiyle anılan kahvelerin ilkleri XVIII. Yüzyılın ilk yarısında açılmıştır. Bu yapılar sonraki dönemlerde konser kafelerine dönüşmüş ve müzik, dans, akrobasi, kabare, tiyatro gibi pek çok sanat dalının sergilenmesine imkan tanımıştır. Çok kültürlülük bakımından İstanbul ile önemli benzerlikler taşıyan Paris’in kahveleri bu özellikleri sebebiyle pek çok ilginç birleşime de ev sahipliği yapmışlardır. Örneğin Django Reinhardt adlı bir Fransız Çingenesi’nin, kahvehanelerde keman çalarak başlayan müzik yaşamı özgün Avrupa Cazı’nı ortaya çıkaran anıt bir müzisyenin hikâyesinin de ilk satırlarını oluşturmaktadır. Babasının kahvehanelerdeki dans gösterilerine sesiyle eşlik eden küçük bir kaldırımı serçesinin Fransa’nın sesi “Edith Piaf’a” dönüşmesinin hikâyesini de yine en iyi Paris kahvehaneleri hatırlamaktadır. Bunların yanında Eugenie Buffet, Yvette Guilbert ve Aristide Bruant gibi özgün sanatçıların özel gösterileri de bu mekanlara sayısız zenginlik katmıştır. Dolayısıyla aynı İstanbul kahvehaneleri gibi Paris kahvehaneleri de halkın ihtiyaç duyduğu tüm müzik tarzlarından işaretler taşıdığı gibi halkın değişime dönük yüzünü de hafızalarında geleceğe taşımaktadır.

1.7 İki kentin kahvehanelerden yarına kalan

Fransa’da ve Avrupa’nın büyük kesiminde kesintiye uğramadan, dönemlere dayalı doğal değişim ve dönüşümlerle aktarılmaya devam eden kahvehane kültürü, Türkiye’de özellikle Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e geçiş döneminde bazı önemli değişimler geçirmişlerdir. Osmanlı Dönemi’nin çeşitli kahvehaneleri yerlerini sosyal değişim gereği kıraathaneler, çay evi, kahve evi gibi başka ortak mekânlara bırakmışlar, işlevlerinin ve aktardıkları kültürel ürünlerin bir kısmını bu dönemde kaybetmişlerdir. Geleneksel aktarım mekanizmalarını kaybeden kimi sanat ürünü eğer akademik eğitim programlarında de yer almıyorsa unutulma tehlikesiyle karşı karşıya gelmektedir. Bu sanat ürünlerinin güncel imkânlar ve şartlar doğrultusunda ait olduğu ortamlarda yeniden dolaşıma girebilmesi son derece önemli bir kültür mirasının hatırlanmasını sağlayacaktır. Böylelikle hem İstanbul’un geçmişten geleceğe uzanan kent kültürünün tarihsel kökleri ile bağları güçlenecek hem de Paris gibi ortak bir insanlık mirasını taşıdığı şehirler ile de gelecekteki ilişkilerini pekişecektir. Şüphesiz ki dünya kültür mirasına ait bu tarihi ortaklıklar gelecekteki ilişkilerin de temellerini atacaktır.

KAYNAKÇA

Heise U. ,”*Kahve ve kahvehane*”, Dost yayınları, Ankara, 2001.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi, *Seyahatname* (çeviri S.A.Kahraman, Y.Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Hisar A.Ş., “*Kitaplar ve Muharrirler-Edebiyat Üzerine Makaleler*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

Holst G. ,”*Rebetiko*”, Pan Yabancılık, İstanbul, 1993.

Beyatlı Y.K.,”*Aziz İstanbul*”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005. Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.

Kaygılı O.C., “*İstanbul’da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*”,

*Yukarıdaki eserlere ek olarak Enis Batur, Ahmet Hamdi Tanpınar, Reşad Ekrem Koçu ve Abdülhak Şinasi Hisar’ın eserleri ile, Nurinisa Eroğlu’nun T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bursa Devlet Klasik Türk Müziği Korosu için Paris’de düzenlenen Türk Mevsimi etkinliklerine binaen hazırladığı tanıtım metninden faydalanılmıştır.